

iskoriste za ulaganje u razvoj privrede i krupne infrastrukturne projekte, većina tog novca završila u izgradnji kuća i kupovini automobila kao i druge robe široke potrošnje. Konačno, autor analizira i pitanje identiteta jugoslovenskih gastarbajtera koji su ostali u najvećoj meri neintegrisani u društvo u kojem su živeli, delom iz njihove sopstvene želje da očuvaju kontakt sa zavičajem, gledajući na svoj boravak u inostranstvu kao privremenu aktivnost i nuždu, ali u velikoj meri i zbog otpora lokalnog stanovništva koje nije lako prihvatilo gastarbajtere za svoje komšije, kolege ili prijatelje.

Najveća vrednost ove studije leži upravo u raznovrsnosti tema koje je autor analizirao. Takav pristup je podrazumevao korišćenje rezultata i metoda ne samo istorijske već i drugih društvenih nauka, što je autoru omogućilo da postigne ne samo širinu i preciznost već i multiperspektivnost svoje analize. Pored toga, ovaj rad je zasnovan na veoma bogatoj i do sada praktično nekorisćenoj arhivskoj građi, čiji se obim ne ograničava na samo domaće već u velikoj meri obuhvata i fondove nemačkih i austrijskih arhiva, što je u srpskoj istoriografiji veoma redak slučaj, a čime je ovaj rad dodatno dobio na kvalitetu. Važan deo izvorne građe predstavljaju i intervjui koje je autor sproveo sa ljudima o čiji životi su bili predmet njegovog istraživanja. Kao prvo istoriografsko delo u kojem se pitanje ekonomskih migracija proučava na ovako sveobuhvatan način, ova studija predstavlja buduću osnovnu literaturu i čvrstu osnovu za svako dalje istraživanje pojedinačnih pitanja i tema, kako onih koje je autor sam analizirao, tako i onih koje je otvorio i problematizovao, poput pitanja identiteta jugoslovenskih radnika u ino-

stranstvu, uticaja i dometa jugoslovenske propagande, ali i propagande jugoslovenske ekstremne političke emigracije, uticaja jugoslovenskih gastarbajtera na promenu materijalne kulture u Jugoslaviji.

Posmatrano u široj slici, ova knjiga predstavlja važan dodatak postojećim znanjima o istoriji Jugoslavije u posleratnom periodu, temi koja uprkos svom značaju i zanimljivosti do sada nije u odgovarajućoj meri bila zastupljena u srpskoj historiografiji. Konačno, ovu knjigu treba preporučiti ne samo naučnoj javnosti već i široj čitalačkoj publici i generalno svakome ko želi da formira sliku o životu jugoslovenskih gastarbajtera.

Marko Miljković

SVAKODNEVNI ŽIVOT POD OKUPACIJOM. ISKUSTVO JEDNOG BEOGRADANINA 1941–1944, priredili Nataša Milićević i Dušan Nikolajević, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2011, str. 893

Srpska historiografija se dugo vremena bavila istraživanjem perioda Drugog svetskog rata. Među temama dominirale su one sa područja vojne i političke istorije, ali je istorija svakodnevnog života pod okupacijom ostala, osim retkih radova, izvan pažnje istoričara. To je slučaj kako sa temom o svakodnevnom životu pod okupacijom u Drugom svetskom ratu, tako i sa temom o svakodnevnom životu pod okupacijom u Prvom svetskom ratu. Ta tema je tek u poslednje vreme postala predmet intenzivnijeg proučavanja istoričara.

Međutim, nije samo okrenutost političkoj i vojnoj istoriji bila prepreka proučavanju svakodnevnog života pod

okupacijom u Drugom svetskom ratu. Istraživanja koja su narušavala dominantna viđenja o tom vremenu, poput viđenja o opštem otporu ili pak o stradanju i kolaboraciji, pratile su oštre javne polemike i različite vrste otpora.

Proučavanje istorije svakodnevnog života uopšte, pa i istorije svakodnevnog života u Srbiji pod okupacijom, zahteva potpuno drugačiji pristup u metodološkom pogledu nego kada je u pitanju proučavanje vojne ili političke istorije ili istorije značajnih istorijskih ličnosti. Istoričar svakodnevce okreće se izvorima koji su na prvi pogled „nevažni“ istoričarima „velikih događaja“ i „velikih ličnosti“. U tom smislu postaju važne knjige troškova, kućni budžeti, cenovnici namirnica, ishrana, fotografije „običnih ljudi“, dnevници, oralni izvori. Teoretičari svakodnevce bi rekli da je potrebno ono što je inače obično i „nevidljivo“ sagledavati kao „neobično“ i učiniti ga vidljivim. To znači omogućiti da ono bude predmet analize. U tom smislu neminovno je i korišćenje znanja i metoda srodnih naučnih disciplina.

Među pomenutim izvorima poseban značaj za istoriju svakodnevce u Drugom svetskom ratu imaju svedočenja savremenika. U najvećem broju ona su nastala iz pera političara, diplomata, književnika, generala (dnevници Branka Lazarevića, Dragiše Pandurovića, Mladena J. Žujovića, Aritona Mihailovića). Sasvim retko se dešava da svoje svedočenje o nekom periodu, pa i o ovom, iznesu obični ljudi, koji prikazuju okupaciju iz perspektive takozvanog malog čoveka i njegove svakodnevce. Zbog toga su, između ostalog, dnevničke *Beleške 1941–1944* Dragutina J. Rankovića, državnog činovnika u penziji, stanovnika Beograda, koje su stručnoj javnosti predstavili Nataša Milićević i Dušan Nikolajević zaista važan istorijski izvor.

O Dragutinu Rankoviću nema mnogo podataka, a najveći deo njih ostavio je sam autor u svom rukopisu. On je u svojim dnevničkim beleškama obuhvatio vreme od 5. septembra 1941. do 31. avgusta 1944. Dnevnik je vodio svakodnevno i uz svaku zabelešku navodio je i dan okupacije, tako da saznajemo da je poslednji dan u dnevniku označen kao 1235. dan okupacije. Izvesno odstupanje predstavlja period od septembra do decembra 1941. u kojem on ne vodi beleške po mesecima, niti iz dana u dan, kao u narednim danima okupacije. Zbog toga je 1941. podelio na dva dela. U njima su beleške nešto oskudnije i više se prepliću sa njegovim ličnim sećanjem i interesovanjem za istoriju Beograda. Bez obzira na to, takva vrsta posvećenosti, upornosti i pedantnosti nije uobičajena među piscima dnevnika. Ranković je nastojao da zabeleži ne samo svoje lično iskustvo i zapažanje već i podatke koje je dobio iz različitih izvora. Pri tome je redovno težio da odvoji one podatke i događaje koje je video svojim očima i smatrao ih tačnim od onih o kojima se „priča“ ili o kojima se „čuje“. To je proisticalo i iz motiva zbog kojih piše, a o kojima govori otvoreno. On kaže da piše sa željom „da onima koji posle sto godina budu proučavali istoriju današnjeg vremena, pružim što više materijala“. Pri tome ističe da beže „samo ono čega u novinama nema“.

Dragutin Ranković je posebno upečatljivo prikazao kako je izgledala svakodnevna borba Beograđana u preživljavanju i koje su sve načine koristili kako bi obezbedili najnužnije životne namirnice, posebno u uslovima poremećenog snabdevanja (problemi saobraćaja, inflacije, maksimiranih cena, kontrole tržišta od strane okupacionih vlasti i opšte dezorijentacije ekonomskih uslova). Vrlo često on preko „izveš-

taja“ sa beogradskih pijaca (Bajlonijeva, Kalenić, Zeleni venac), u kojima iscrpno navodi cene raznih artikala, pokazuje malu ili nedovoljnu kupovnu moć stanovništva. Ti podaci imaju veliki značaj za socijalnu i privrednu istoriju Beograda i Srbije pod okupacijom. On ukazuje na važnost koju je imala „crna berza“, ističući, pored negativnih, i njezne pozitivne strane (bez nje „svi bi pomrli“ ili da nije nje „zlo“). Tu je i mnoštvo detalja o raznim pitanjima: o prinudnom radu, antagonizmu između sela i grada, plaćanju poreza, glasinama, proročanstvima, ponašanju okupatora, kvilinga, opštinskih činovnika ili belih Rusa, snalaženju žena čiji su muževi odvedeni u zarobljeništvo i u zatvore i drugo.

Ranković je, kao veliki zaljubljenik u istoriju Beograda, pisao i o nazivima beogradskih ulica, tačnom rasprostiranjju pojedinih kvartova, kao i o njihovom istorijatu. Značajni su podaci o kulturnim institucijama, prvenstveno o Narodnoj biblioteci. Često je kritikovao i osuđivao kvislinški režim, naročito žandarmeriju i njen odnos prema građanima, kao i politiku snabdevanja i ponižavajući položaj prema Nemcima. Posebno oštar je bio u kritici ponašanja omladine i društvenog života punog zabave, fudbalskih utakmica, igranki, kafana. Činilo mu se da taj vid života nije primeren uslovima kada je otadžbina u ratu.

Priređivači su ove beleške publikovali pod nešto izmenjenim naslovom s težnjom da naglase samu temu istorije svakodnevnog života i lično iskustvo jednog čoveka u okupiranom Beogradu. Zbog toga je i izabran naslov *Svakodnevni život pod okupacijom 1941–1944. Iskustvo jednog Beograđanina*. Sam dnevnik objavljen je sa minimalnim izmenama.

Priređivači su vodili računa da ličnosti, mesta, pojedine ustanove, pojave

i događaji, budu adekvatno objašnjeni, kako bi čitalac mogao lakše da prati sadržaj dnevnika. Mada su pojedini događaji poznati stručnoj javnosti, oni su smatrali da je neophodno da neke od njih detaljno objasne, kako bi se lakše pratio kontekst na koji se dnevnik odnosi. Pošto je Rankovićev svet koncentrisan ne samo na život u okupiranom Beogradu već i na fizičke promene koje je grad doživljavao, priređivači su u kratkim crtama, tamo gde je to bilo moguće, ukazivali na osnovne istorijske podatke o pojedinim ustanovama, kao što su kafane ili druge važne institucije.

Dnevnik sadrži i različite vrste vizuelnog materijala (plakate, letke, pozivnice, personalne podatke, brošure), koji je sam autor dnevnika ostavio. Materijal je sastavni deo svakodnevnog života autora i stanovnika grada u kome živi. On je špenadlami i spajalicama bio zakačen za stranice rukopisa i nagovešten je u njegovom sadržaju na istoj stranici. Zbog toga su priređivači uglavnom pratili i autorov način predstavljanja tog materijala.

U studijskom prilogu koji prati ovu knjigu priređivači su nastojali da, na osnovu literature i istraživanja ovog perioda, ukažu na to kako je izgledala ratna svakodnevica u Beogradu tokom Drugog svetskog rata. Piše se o različitim aspektima života Beograđana pod okupacijom. U većini slučajeva cilj je bio da se neka pitanja ili teme otvore, druge pažljivije ispituju ili nadograde postojeća istraživanja. U analizi je korišćen i dnevnik koji je objavljen, čime su priređivači i praktično pokazali u kojoj meri je on koristan za istraživanje ove teme.